

Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

Nastavno-naučno veće

**Izveštaj o doktorskoj disertaciji „Epiktetova etika“
doktorantkinje Tamare Plećaš**

Odlukom Nastavno-naučnog veća Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu od 25.12.2020. godine izabrani smo u Komisiju za analizu i ocenu doktorske disertacije „Epiktetova etika“ doktorantkinje Tamare Plećaš. Na osnovu uvida u rad kandidatkinje, čast nam je da Nastavno-naučnom veću podnesemo sledeći izveštaj.

I Z V E Š T A J

Podaci o kandidatkinji i disertaciji

Tamara Plećaš je rođena 1987. godine u Gospiću. Osnovne akademske studije filozofije na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu upisala je 2006. godine, a završila ih je 2011. godine sa prosečnom ocenom 9.76 i završnim radom na temu: „Suvereno darivanje: kritički pogled na filozofsku misao Žorža Bataja“. Master akademske studije filozofije upisala je 2011. godine na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Završila ih je sledeće, 2012. godine sa prosečnom ocenom 10 i master radom na temu: „Filozofsko obrazovanje i dosezanje sreće: Epiktetova etika vrlina“. Tokom školske 2011/12. godine bila je nosilac stipendije Dositeja, koju dodeljuje Fond za mlade talente Republike Srbije. 2012. godine provodi pet meseci na Univerzitetu Janjina kao stipendistkinja Državne fondacije za stipendiranje Republike Grčke (I.K.Y.), dok u decembru

2012. godine upisuje doktorske akademske studije na odeljenju za filozofiju Filozofskog fakulteta u Beogradu. Sve ispite na doktorskim studijama položila je sa najvišom ocenom.

Tamara Plećaš od 2014. godine do danas, kao saradnik u nastavi, drži vežbe na odeljenju za filozofiju. Od 2014. do 2018. godine bila je uključena u nastavu na predmetu Filozofija duha, dok od 2015. godine drži vežbe na predmetima Helenistička filozofija i Uvod u etiku, a od 2018. godine i na predmetu Istorija filozofije 1a. U periodu od 2013. do 2017. godine, kao stipendistkinja Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, priključena je projektu „Dinamički sistemi u prirodi i društvu: filozofski i empirijski aspekti“ (evidencioni broj 179041), gde je rukovodilac prof. dr Živan Lazović. Od 2017. godine zaposlena je u okviru istog projekta na Filozofskom fakultetu u Beogradu.

Među uža polja interesovanja Tamare Plećaš ubraja se rimski stoicizam, antička filozofija, helenistička filozofija i normativna etika. Kandidatkinja je do sada objavila nekoliko naučnih radova, učestvovala u radu više filozofskih i interdisciplinarnih škola i seminara, i imala je saopštenje na više od deset konferencija u zemlji i inostranstvu. Među njene radove koji su blisko povezani sa temom disertacije ubrajaju se sledeći radovi:

- ☞ Plećaš, T. (2014) „Svojevoljno umiranje kao afirmacija dostojanstvenog života: smrt i samoubistvo u rimskoj poznoj stoi“, *Theoria* 2, Beograd: 107-119.
- ☞ Plećaš, T. (2019) „Stoičko shvatanje prijateljstva“, *Theoria* 4, Beograd: 73-83.
- ☞ Plećaš, T. (2020) „O strastima, slobodi i politici iz perspektive stoičke filozofije“, Međunarodna filozofska škola *Felix Romuliana*: zbornik izlaganja (19; 2019), Zaječar: 183-189.
- ☞ Plećaš, T. (u procesu publikacije) „Sokrat i Epiktet vs. prva i druga generacija sofista“, *Filozofska istraživanja*, Zagreb.
- ☞ Plećaš, T. (u procesu publikacije) „Stoička terapija prekomernih emocija i savremene polemike“, *Zbornik Filozofskog fakulteta: NISUN* 9, Niš.

Predmet i cilj disertacije

Predmet doktorske disertacije Tamare Plećaš jeste Epiktetova etika. Analiza etike, barem kada je reč o stoicizmu, pretpostavlja i analizu određenih pitanja koja proučava logika, odnosno fizika, jer je za stoike, uključujući i Epikteta, etički diskurs neodvojiv od diskursa logike, odnosno fizike. Samim tim, u ovoj disertaciji ispituju se i određena epistemološka pitanja, ali i određene metafizičke ideje koje su zastupali stoički filozofi. Osim toga, u disertaciji se u užem smislu, analiziraju svi ključni segmenti kako Epiktetove, tako i stoičke etike. Navedeno podrazumeva, između ostalog, analizu moralno dobrih i loših stvari, prekomernih emocija, motivacije ili pokretačkih nagona, prikladnih i neprikladnih radnji, moralnih vrlina i poroka, moralno indiferentnih stvari, krajnjeg dobra, kao i shvatanja slobode, moralne odgovornosti, onoga što je, prema Epiktetovom mišljenju, „u našoj moći“ (ἐφ’ ἡμῖν), problema „slabe volje“ (ἀκρασία-e), ali i volje ili moralnog izbora uopšte, to jest, προαίρεσις-a. Svi pobrojani pojmovi su u Epiktetovoj etici međusobno blisko povezani, a u središtu Epiktetovih etičkih razmatranja nalazi se čovek, to jest, njegov moralni karakter.

Osnovni cilj koji je kandidatkinja postavila u doktorskoj disertaciji jeste da utvrdi u kojoj je meri Epiktet, kao jedan od najznačajnijih predstavnika rimskog stoicizma, sledio učenje osnivača stoičkog pravca, a u kojoj je meri i u pogledu kojih pitanja, modifikovao učenje ranih stoika, čime se podrazumeva argumentovano preispitivanje Epiktetove etičke pozicije. Samim tim, navedeno ukazuje i na potrebu da se pokaže u čemu se sastoji i iz čega proizilazi Epiktetova inovativnost u odnosu na rani stoicizam. Utvrdiće se da Epiktet u velikoj meri sledi tradicionalno učenje stoika, ali i da odstupa od njega, kada je reč o insistiranju na dobrom προαίρεσις-u, ali i kada je reč o nezainteresovanosti za podelu vrlina. Osim toga, u disertaciji se pokazuje da Epiktetova podela etike, odnosno podela etičkog diskursa, odstupa od podela koje se pripisuju ranoj stoi. Pored osnovnog cilja, cilj je da se pokaže da je filozofija, u Epiktetovom slučaju, ne samo teorijska već i praktična disciplina, odnosno svojevrsno „umeće“ ili tehnika, ali i da se pokaže u čemu se „sastoji“ ta praktičnost. Pored ovih ciljeva u ovoj disertaciji su postavljeni i drugi, manje opšti ciljevi, poput toga da se utvrdi da li je Epiktetova etika heteronomna, da li je Epiktet eklektičan mislilac, kao i u kojoj se meri Epiktet oslanja na Platonove, Aristotelove i

uvide drugih filozofa i filozofskih pokreta, zatim u kojoj je meri Sokrat uticao na Epiktetov pedagoški rad, i slično.

Osnovne hipoteze od kojih se polazi u radu

U doktorskoj disertaciji Tamara Plećaš polazi od nekoliko osnovnih hipoteza. Jedna od njih glasi da Epiktetova etika nije heteronomna već autonomna, a to se obrazlaže time da je izvor delanja uvek sama osoba, što nju istovremeno čini moralno odgovornom. Druga hipoteza glasi da Epiktet u većoj meri preuzima i sledi stoičko nasleđe, i to prvenstveno nasleđe ranih stoika, a daleko manje nasleđe srednje i rimske stoe, što je u skladu sa njegovim učiteljskim pozivom sa jedne, ali i u skladu sa njegovim shvatanjem filozofije sa druge strane. Osim toga, u radu se, na više mesta, prepostavlja da etika za Epikteta predstavlja, po svemu sudeći, vrednosno najznačajniji segment filozofije, što se potkrepljuje, između ostalog, i time što je cilj kome se teži srećan život (εὐδαιμονία), koji je, prema Epiktetovom uverenju, nemoguće ostvariti bez moralne vrline.

Prikaz sadržaja disertacije po poglavljima

Doktorska disertacija Tamare Plećaš sastoji se od sedam poglavlja, od kojih prvo predstavlja uvodno, dok sedmo zaključno poglavlje. Tokom uvodnog poglavlja disertacije, kandidatkinja pruža kraći uvid u istorijat stoičkog pokreta ukazujući, između ostalog, i na ugled koji je stoicizam uživao u rimskom društvu. Ispituje se i svojevrsni spor koji postoji među teoretičarima u vezi Arijanovih beležaka, zahvaljujući kojima je danas dostupna Epiktetova misao. Osim toga, u ovom poglavlju se istražuje i potonja recepcija Epiktetovog učenja, kao i uticaj koji je Epiktet izvršio na kasnije mislioce, ali se ukazuje i zbog čega je Epiktet, u određenim istorijskim periodima, bio marginalizovan.

U drugom poglavlju zadatak koji je kandidatkinja postavila, jeste da utvrdi koji su sve filozofi formativno uticali na Epiktetovu filozofsku misao. Kako se zaključuje, presudan je uticaj, pored ranih stoika i Musonija Rufa, izvršio Sokrat sa jedne, i kinički pokret sa druge strane.

Sokrat je uticao na Epikteta, ne samo kada je reč o Epiktetovom pedagoškom radu, delimično preuzetaj metodi postavljanja pitanja ili, pak, načinu na koji se Epiktet odnosio prema svojim učenicima, već i kada je reč o interpretaciji moralne vrline i razumevanju problematike „slabe volje“. Iako je Sokratov uticaj, kako se tvrdi, neupitan, kandidatkinja ukazuje da je upitno da li je i u kojoj meri Epiktet preuzimao Aristotelova određenja, posebno ukoliko se ta određenja tiču προαίρεσις-a i „spoljašnjih“ stvari. U ovom poglavlju se, takođe, prikazuje kako Epiktet doživljava spor sa epikurejcima, odnosno akademičarima. Epiktet, na primer, ne dopušta da zadovoljstvo ima intrinzično dobru vrednost, iako smatra da ono može da bude relativno dobro.

U trećem poglavlju, na sveden način, predstavljene su sačuvane podele stoičkog etičkog diskursa. Pokazuje se da se Epiktetova „podela“ u određenoj meri razlikuje od podele njegovih prethodnika, ali i da se podele ranih stoika mogu gotovo u celosti inkorporirati u Epiktetovu „podelu“ etike. Otuda se pokazuje da Epiktet u velikoj meri, mada ne i sasvim, prati stoičku filozofsku tradiciju. Ono po čemu se Epiktet dodatno razlikovao od drugih stoika jeste, kako se ispostavlja, način na koji je pristupao podučavanju etike i filozofije stoicizma.

Četvrto poglavlje disertacije Tamare Plećaš predstavlja najveće poglavlje po obimu, što kandidatkinja opravdava navođenjem Epiktetove tvrdnje da su pitanja koja ovo poglavlje obrađuje, pitanja od presudnog značaja za razvoj moralnog karaktera pojedinca. U ovom poglavlju se ispituje kako određena osoba treba da se odnosi prema svojim željama i averzijama, što je ekvivalentno prvom segmentu Epiktetove etike. Pored toga, ispituje se Epiktetovo (a ujedno i stoičko) učenje o prekomernim emocijama. Poseban deo posvećen je analizi gneva na primeru Medeje, gde se gnev koji Medeja oseća razume kao posledica pogrešnih verovanja i svojevrsnog neznanja, što nju ipak ne lišava moralne odgovornosti za počinjena dela. Mimo prethodno naznačenih pitanja, u ovom poglavlju kandidatkinja uvodi i određene segmente stoičke epistemologije. Takođe, u ovom se poglavlju pokazuje zbog čega je Epiktet, u svojoj upotrebi pojma προαίρεσις, inovativan u odnosu na svoje stoičke prethodnike. Ono što se utvrđuje jeste da Epiktet navedeni pojam upotrebljava u znatno većem opsegu nego što to čini Aristotel, kao i da προαίρεσις stoji u središtu Epiktetovih etičkih razmatranja. Naposljetku, tokom ovog poglavlja, pokazuje se značaj spone koja kod Epikteta postoji između slobode, stvari koje su „u našoj moći“ i προαίρεσις-a.

U petom poglavlju se istražuje motivacija za delanje, odnosno nedelanje, što odgovara drugom segmentu Epiktetove podele etičkog diskursa. Ono što se tokom ovog poglavlja ispituje, pored ostalog, jeste i „nagon za samoodržanjem“, stoički pojam οἰκείωσις-a, ali i stoička teorija o prikladnim i neprikladnim radnjama, kao i o ulogama koje čovek uzima u obavljanju svakodnevnih stvari.

Šesto poglavlje odgovara trećem, odnosno poslednjem segmentu Epiktetove podele etičkog diskursa i ono se tiče pristajanja, odnosno nepristajanja na određene utiske, iskaze, i slično. Ovaj segment je, kako se ističe, rezervisan, prema Epiktetovom mišljenju, za one koji već pokazuju određeni napredak u stoicizmu, odnosno u upućenosti u stoičku doktrinu. Otuda se u ovom poglavlju kritički analizira i Epiktetov odnos prema obrazovanju, i emancipatorski potencijal nekih ideja, poput ideje da i žene mogu da budu filozofi jer mogu da imaju moralnu vrlinu. Osim toga, analizira se u kom smislu i zbog čega filozof može da bude istovremeno i terapeut, odnosno lekar. Takođe, u ovom poglavlju se analizira i stoičko određenje moralnih vrlina, i pokazuje se da Epiktet u tom pogledu ne sledi sasvim rane stoike.

Naposletku, sedmo poglavlje je kandidatkinji služilo kao svojevrsan osvrt na prethodna poglavlja, to jest, reč je o poglavlju u kome je sumirala neke od glavnih rezultata do kojih se došlo tokom istraživanja i pisanja disertacije. Zaključilo se da Epiktetova etika čini kompaktan i zaokružen sistem, kao i da su svi segmenti etike čvrsto povezani i usmereni na isti cilj, koji se ugleda u postizanju εὐδαιμονία-e ili srećnog, to jest, „glatkog toka života“ i stanja neuznemirenosti.

Ostvareni rezultati i naučni doprinos disertacije

Opšti naučni doprinos koji je kandidatkinja Tamara Plećaš ostvarila svojom disertacijom ogleda se u tome što njeno istraživanje, kada je reč o domaćoj naučnoj zajednici, predstavlja prvu opsežniju studiju posvećenu Epiktetovoj etici, ali i Epiktetovoj filozofiji uopšte. Pored toga, ova disertacija pruža značajan doprinos razumevanju stoicizma u užem, kao i helenističke filozofije u širem kontekstu.

Kandidatkinja je pokazala da odlično vlada relevantnom primarnom, kao i sekundarnom, mahom najsavremenijom, literaturom iz oblasti stoičke etike, kao i da argumentovano, uverljivo i pažljivo pristupa analizi ključnih segmenata Epiktetove i stoičke etike koji su se ispitivali tokom disertacije.

Zaključak

Na osnovu uvida koji smo stekli o doktorskoj disertaciji pod nazivom „Epiktetova etika“, doktorantkinje Tamare Plećaš, konstatujemo da ona ispunjava sve nužne formalne i sadržinske uslove. Reč je o samostalnom istraživačkom radu, koji po svom obimu, strukturi, metodologiji i aktuelnosti teme, zadovoljava sve uslove koji se postavljaju pred jedan doktorski rad.

Imajući u vidu iznete pozitivne ocene, zadovoljstvo nam je da zaključimo da je reč o disertaciji koja predstavlja originalno naučno delo, i zbog toga predlažemo Nastavno-naučnom veću Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu da donese odluku kojom se Tamari Plećaš odobrava usmena odbrana doktorske disertacije.

U Beogradu, 28.12.2020.

Komisija:

Dr Aleksandar Dobrijević, docent (mentor)

Dr Drago Đurić, redovni profesor

Dr Mašan Bogdanovski, vanredni profesor